

УДК 343.15

Володимир Маринів,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВИЩИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ, СТВОРЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ 2016 РОКУ

Стаття присвячена дослідженню проблем оскарження рішень вищих спеціалізованих судів, створених у результаті реформи судової системи у 2016 р. Розглядаються різні варіанти апеляційного та касаційного оскарження їхніх рішень. Аналізуються законопроекти та наукові розробки із цих питань.

Ключові слова: оскарження судових рішень, апеляційне оскарження, касаційне оскарження, вищі спеціалізовані суди, судові інстанції.

Постановка проблеми. 2016 рік ознаменувався черговим етапом судово-правової реформи в Україні, що був пов'язаний із внесенням змін до Конституції України в частині правосуддя, а також прийняттям нових Законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. та «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р. Ці зміни, серед іншого, передбачали суттєву перебудову судової системи України, зокрема реформування Верховного Суду і створення нових вищих спеціалізованих судів – Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Одночасно ці новації призвели до змін у системі судових інстанцій, що позначилось на процедурі оскарження судових рішень. Вищезазначене зумовлює необхідність наукового аналізу проблем оскарження рішень вищих спеціалізованих судів у світлі судово-правової реформи 2016 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оскарження судових рішень досліджувалися такими ученими, як Д. О. Захаров, О. В. Капліна, Н. В. Кіцен, О. Ю. Костюченко, А. Н. Разінкіна, О. Г. Шило та ін. Разом із тим вплив на процесуальні аспекти оскарження судових рішень змін у судовій системі зумовлює необхідність звернення до робіт дослідників у сфері судоустрою, зокрема В. В. Городовенка, Л. М. Москвич, І. В. Назарова та ін. Попри ту увагу, яку у середовищі науковців і практиків привертають проблеми забезпечення оскарження рішень вищих спеціалізованих судів за новим Законом України «Про судоустрій і статус суддів», ці питання, за винятком тез доповідей, досі не отримали належного наукового висвітлення.

Метою наукової статті є заповнення цієї теоретичної прогалини й розроблення концептуальних положень щодо процесуальних й організаційних аспектів оскарження рішень вищих спеціалізованих судів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Систему судоустрою відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» становлять: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Така триланкова модель судоустрою України загалом відповідає сформульованому у науковій юридичній літературі «золотому правилу» побудови судової системи, яке передбачає, що одна ланка має відповідати одній інстанції [1, с. 296]. Таким чином, місцеві суди діють як суди першої інстанції, які розглядають і вирішують справу по суті, апеляційні суди – як суди апеляційної інстанції, а Верховний Суд – як суд касаційної інстанції.

Вказане правило має низку винятків, пов'язаних із тим, що суди вищих інстанцій можуть перебирати на себе повноваження судів нижчих інстанцій. Так, згідно з ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Верховний Суд відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 36 цього Закону здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції в порядку, встановленому процесуальним законом. Однак відповідні положення не є новими, адже можливість розгляду цими судами справ в якості нижчої інстанції, ніж та, якою вони є «за загальним правилом», допускалася й у попередній період.

Разом із тим основну проблему у визначеній системі інстанцій на сучасному етапі зумовлює статус вищих спеціалізованих судів – Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду. Ці суди згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» діють у системі судоустрою як суди першої інстанції з розгляду окремих кате-

горій справ. Розглядаючи майбутнє цих судів, дослідники слушно звертають увагу на те, що змістове наповнення правового статусу вищих спеціалізованих судів, обсяг їхньої компетенції, функцій і повноважень потребує подальших регламентацій та розвитку на рівні окремих законів [2, с. 46]. Таким чином, їхня організація і діяльність характеризується низкою проблем теоретичного та прикладного характеру.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на той аспект, що визначення таких судів як «вищих спеціалізованих» і одночасно як «судів першої інстанції» є певною мірою суперечливим, адже статус «вищого» суду передбачає існування «нижчих» стосовно нього судів, яких щодо вищих спеціалізованих судів Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає. Разом із тим використання терміна «вищий» у назві цих судів дослідники намагаються пояснити його значенням як «якості певного предмета, яка властива йому більшою мірою, ніж іншому» [3, с. 85]. Проте наведене обґрунтування видається невиправданим, оскільки у такому значенні про «вищий» характер таких судів йдеться у значенні їх винятковості та особливості. А це є прямим порушенням ч. 6 ст. 125 Конституції України, згідно з якою створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Крім того, це тягне за собою проблему оскарження рішень, що будуть прийматися вищими спеціалізованими судами. Рішення у справах, розглянутих і вирішених вказаними судами по суті, потребують створення спеціального механізму їх оскарження. Річ у тому, що стосовно рішень цих судів «звичайні» апеляційні суди не можуть визнаватися судами апеляційної інстанції, і це цілком логічно, адже така модель суперечила б самій ідеї «вищих спеціалізованих судів». Отже, можна запропонувати два шляхи розв'язання цієї проблеми: (1) перегляд справ в окремій апеляційній палаті вищого спеціалізованого суду; (2) перегляд цих рішень у відповідному касаційному суді Верховного Суду.

Розглядаючи перший із запропонованих варіантів, слід відзначити, що він прямо суперечить визначеному у ч. 1 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» статусу вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції. Можна передбачити можливість внесення змін до цієї норми, що дозволять відповідним судам діяти як судам апеляційної інстанції, проте такий варіант, як слушно зауважують дослідники, суперечить принципам інстанційності та ступінчастості [4, с. 173], адже йдеться про суміщення одним судом повноважень різних інстанцій по одній і тій самій справі.

Що стосується другого варіанту, то, виходячи із сучасної побудови судової системи України, судом апеляційної інстанції, який міг би переглядати рішення вищого спеціалізованого суду, може виступати тільки Верховний Суд. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не виключає такої можливості, передбачаючи серед повноважень Верховного Суду здійснення ним правосуддя не лише як судом касаційної інстанції, а й у випадках, визначених

процесуальним законом, – як судом першої або апеляційної інстанції в порядку, встановленому процесуальним законом (п. 1 ч. 2 ст. 36). Можна вважати, що положення щодо Верховного Суду як суду апеляційної інстанції стосуються саме його процесуальних повноважень, пов'язаних із переглядом рішень вищих спеціалізованих судів.

Проте такий підхід може бути застосований лише щодо підсумкових рішень вищих спеціалізованих судів, якими вони завершують розгляд справи по суті. Що ж стосується проміжних рішень цих судів, зокрема ухвал вищого спеціалізованого суду, які можуть бути оскаржені відповідно до процесуального закону, то їх значна кількість ставить під сумнів ефективність такого порядку оскарження. Приміром, у кримінальному провадженні в апеляційному порядку можуть бути оскаржені: рішення суду за результатами підготовчого судового засідання про повернення прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 4 ст. 314 КПК); ухвали слідчого судді: про відмову у наданні дозволу на затримання (п. 1 ч. 1 ст. 309 КПК); про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні (п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК); про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні (п. 3 ч. 1 ст. 309 КПК); про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні (п. 4 ч. 1 ст. 309 КПК); про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (п. 5 ч. 1 ст. 309 КПК); про поміщення особи в приймальнико-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні (п. 6 ч. 1 ст. 309 КПК); про продовження строку тримання особи в приймальнико-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні (п. 7 ч. 1 ст. 309 КПК); про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні (п. 8 ч. 1 ст. 309 КПК); про арешт майна або відмову у ньому (п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК); про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК); про відсторонення від посади або відмову у ньому (п. 11 ч. 1 ст. 309 КПК); про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній (ч. 2 ст. 309 КПК); про застосування тимчасового арешту (ст. 583 КПК); про застосування екстрадиційного арешту (ст. 584 КПК); за результатами розгляду скарги на рішення про видачу особи (ст. 591 КПК) [5, с. 588]. Очевидно, що покладення перегляду такого масиву проміжних процесуальних рішень на Верховний Суд виглядає невиправданим з точки зору як його статусу як найвищого суду

в судовій системі України, так і оперативності й результативності їх перегляду.

Поряд із цим виникають проблеми щодо касаційного перегляду рішень цих судів. Так, виходячи з викладених положень, останнє також може здійснюватися тільки Верховним Судом. Таким чином, мова йтиме про поєднання в одному судовому органі повноважень двох інстанцій, що суперечить міжнародним стандартам належного суду. Разом із тим ч. 2 ст. 37 Закону України «Про судоустрій і статус судів» передбачає у структурі Верховного Суду, крім відповідних касаційних судів, наявність Великої Палати, що є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, організаційно і процесуально відокремленим від касаційних судів. Однак аналіз повноважень Великої Палати, наведених у ч. 2 ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус судів», дозволяє дійти висновку, що законодавець передбачає її дію як суду касаційної інстанції лише у визначених законом випадках з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами. Тобто касаційний перегляд рішень вищих спеціалізованих судів в переліку повноважень Великої Палати не передбачений, і його впровадження потребуватиме перегляду статусу цього органу й відповідного внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус судів».

У даному контексті слід відзначити зміну законодавчого підходу до визначення права на оскарження судових рішень. Так, відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення визнається однією з основних засад судочинства. Звертає на себе увагу та обставина, що зазначена норма, змінена в результаті Конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 р., обмежує право особи на касаційне оскарження, оскільки у попередній редакції Основного Закону вона формулювалася як «забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом». Тобто, якщо раніше право як на апеляційне, так і на касаційне оскарження гарантувалося в якості загального правила, оскільки інші випадки мали встановлюватися законом, то в сучасних умовах право на касаційне оскарження розглядається як виняток, оскільки реалізується тільки «у визначених законом випадках».

У цьому аспекті слід звернути увагу на погляди дослідників, які, коментуючи згадані конституційні положення, звертали увагу на доцільність регламентації процесуальних механізмів допуску до апеляції чи касації, виходячи з того, що пріоритетним має бути забезпечення функціональності судів, які б інакше були перевантажені судовими справами, в тому числі з незначними вимогами та тими, що не мають принципового характеру [6, с. 915-916]. Таким чином, зміни до Конституції України, що мали місце у 2016 р., можна розглядати як певне втілення зазначених ідей, покликане розвантажити суди вищих інстанцій від малозначущих справ, спростити процедуру судочинства й при-

скорити момент отримання сторонами остаточного судового рішення у справі, яке не підлягає оскарженню.

Зазначений підхід у цілому відповідає міжнародним стандартам, на основі аналізу яких фахівці відносять до заходів забезпечення реалізації перегляду судових рішень створення можливостей для контролю за рішеннями судів першої інстанції, що передбачає функціонування судів вищих інстанцій – апеляційної, а в більшості національних європейських правових систем – і касаційної інстанції [7, с. 221]. Отже, стосовно кожного судового рішення має бути забезпечено можливість його перегляду судом вищого рівня в апеляційному порядку. Разом із тим забезпечення права на оскарження рішення суду у касаційному порядку є важливою, проте не обов'язковою гарантією процесуальних прав особи, що допускається лише у визначених законом випадках.

Таким чином, обмеження сфери застосування права на касаційне оскарження, яке ще має бути регламентоване процесуальним законодавством, виглядає функціонально обґрунтованим, зважаючи на обсяг навантаження Верховного Суду як суду касаційної інстанції, проте, з іншого боку, дещо обмежує засоби процесуального захисту прав особи у відповідних видах судочинства. З огляду на це, законодавцю потрібно ретельно і зважено підійти до визначення випадків, у яких можливе касаційне оскарження судових рішень. Видається, що це має залежати від категорії справи й окремо визначатися в кожному виді судочинства.

Розглядаючи вплив проаналізованих вище конституційних змін на функціонування вищих спеціалізованих судів, зазначимо, що в їх контексті уявляється можливим варіант, коли рішення вищих спеціалізованих судів залишатимуться без механізмів касаційного оскарження. Однак за такого підходу, по суті, заперечуватиметься вагоме значення правовідносин, у сфері яких вони функціонують і які зумовили необхідність створення таких судів. Так, приміром, суспільний резонанс корупційних правопорушень, політичний характер деяких справ цієї категорії вимагає підвищених гарантій об'єктивного й неупередженого їх розгляду, у т. ч. наявності повного механізму оскарження остаточних судових рішень у цих справах як в апеляційному, так і в касаційному порядку. Розуміння цього є не лише серед юристів, а й у політиків, що підтверджує позиція заступника голови Комітету ВР України з питань правової політики та правосуддя, наведена у матеріалі «Юридичної газети». Згідно з нею, першочерговим критерієм при формуванні антикорупційного суду «є обов'язкова можливість розгляду справ щодо антикорупційних злочинів у трьох інстанціях, включаючи можливість оскаржити рішення у четвертій інстанції. Оскільки оскарження рішення є реалізацією громадянами свого конституційного права, то немає значення, в якому злочині обвинувачується особа» [8]. У цьому контексті твердження про «можливість оскаржити рішення у четвертій інстанції» виглядає помилковим, проте пе-

реконливо ілюструє необхідність забезпечення можливості апеляційного та касаційного оскарження рішень вищих спеціалізованих судів.

Певні напрацювання щодо розв'язання цих проблем втілені у проекті Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстр. № 6011 від 01.02.2017) [9], яким передбачено, зокрема: (1) створення у Вищому антикорупційному суді апеляційної палати, що має переглядати в апеляційному порядку ухвали цього суду, які можуть бути оскаржені відповідно до процесуального закону, за винятком тих, якими було закінчено розгляд справи по суті; (2) створення Антикорупційної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, яка б діяла для перегляду вироків та ухвал Вищого антикорупційного суду, якими було закінчено розгляд справи по суті; (3) покладення на Велику Палату Верховного Суду у визначених процесуальним законом випадках перегляду у касаційному порядку судових рішень Антикорупційної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, що набрали законної сили. Звертає на себе увагу той факт, що у Пояснювальній записці до законопроекту [10] фактично відсутнє будь-яке обґрунтування запропонованої інстанційної системи антикорупційних судів. Загалом, основним недоліком запропонованого варіанта залишається суміщення повноважень різних інстанцій на рівні як Верховного Суду, так і Вищого антикорупційного суду.

З огляду на це, положення вказаного проекту отримали негативну оцінку з боку Вищої ради правосуддя, що згідно з п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів із питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судустрою і статусу суддів. У відповідному Консультативному висновку Вища рада правосуддя вказала на те, що запропонована у законі проекту № 6011 модель системи антикорупційних судів не відповідає нормам Конституції України та Закону України «Про судустрій і статус суддів», суперечить засадам єдності судової системи України (п. 2 Висновку). Також було зазначено, що поєднання в одному суді стадії розгляду справи та апеляційного перегляду ухвал суду (хоча б і тих, якими не завершується розгляд справи) порушує принцип інстанційності судустрою, закріплений у ст. 17 Закону України «Про судустрій і статус суддів». Створення Антикорупційної палати у Касаційному кримінальному суді Верховного Суду для перегляду вироків та ухвал Вищого антикорупційного суду, якими було закінчено розгляд справи по суті, на думку Вищої ради правосуддя, являють собою створення та діяльність паралельного «верховного антикорупційного суду», що суперечить статусу Верховного Суду як найвищого суду у системі судустрою України та принципу єдності судової системи [11]. Загалом, з аргументацією Вищої ради правосуддя слід погодитися. Розглядуваний законопроект не враховував за-

сад побудови судової системи, закладених у Законі України «Про судустрій і статус суддів», хоча його розробники і намагалися дати відповіді на проблемні питання функціонування Вищого антикорупційного суду, що є характерними також і для Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Висновки

Слід констатувати, що реформа судової системи України, передбачена Законом України «Про судустрій і статус суддів», не була належним чином узгоджена з механізмом оскарження судових рішень, внаслідок чого не може бути ефективно завершена без внесення відповідних змін і доповнень не лише до процесуального законодавства, а й законодавства про судустрій в Україні, які покликані гарантувати конституційне право особи на оскарження судових рішень. Зокрема, законодавець має визначитися з порядком апеляційного оскарження проміжних процесуальних рішень вищих спеціалізованих судів, а також можливістю касаційного оскарження їхніх рішень. Задля цього необхідними є зміни у статусі касаційних судів та Великої Палати Верховного Суду.

Список використаних джерел:

1. Сибільова Н. В. Проблеми побудови судової системи України / Н. В. Сибільова // *Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конфер. 9-11 листопада 1995 р.* – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. – С. 295–297.
2. Городовенко В. В. Вищі спеціалізовані суди: прогалини правового регулювання / В. В. Городовенко // *Актуальні проблеми судового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квіт. 2017 р.): у 2-х т. / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін.* – Т. 1. – Х.: Право, 2017. – С. 46–49.
3. Курганський О. В. Проблемні питання створення та функціонування Вищого антикорупційного суду / О. В. Курганський // *Актуальні проблеми судового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квіт. 2017 р.): у 2-х т. / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін.* – Т. 1. – Х.: Право, 2017. – С. 85–89.
4. Білецька А. М. Проблеми створення та функціонування в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності / А. М. Білецька // *Актуальні проблеми судового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квіт. 2017 р.): у 2-х т. / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін.* – Т. 1. – Х.: Право, 2017. – С. 171–173.
5. *Кримінальний процес: підручник* / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш [та ін.]; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Х.: Право, 2012. – 1128 с.

7. Нестеренко А. А. Реалізація перегляду судових рішень у контексті рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи // Актуальні проблеми судового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 20 квіт. 2017 р.) : у 2-х т. / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. – Т. 1. – Х.: Право, 2017. – С. 219–222.

8. Желтухін Є. Особливий антикорупційний: монополізація правосуддя? [Електронний ресурс] / Є. Желтухін // Юридична газета. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/osobliviy-antikorupciyniy-monopolizaciya-pravosuddya.html>.

9. Про антикорупційні суди : проект Закону України № 6011 від 01.02.2017 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61038. – Заголовок з екрана.

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про антикорупційні суди» від 01.02.2017 № 6011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61038.

11. Консультативний висновок щодо проекту Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстраційний № 6011): затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 9 березня 2017 р. № 475/0/15-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vtu.gov.ua/content/act/475_09.03_2017_doc.

Статья посвящена исследованию проблем обжалования решений высших специализированных судов, созданных в результате реформы судебной системы в 2016 г. Рассматриваются различные варианты апелляционного и кассационного обжалования их решений. Анализируются законопроекты и научные разработки по этим вопросам.

Ключевые слова: обжалование судебных решений, апелляционное обжалование, кассационное обжалование, высшие специализированные суды, судебные инстанции.

Article is devoted to a research of problems of the appeal of decisions of the supreme specialized courts created as a result of reform of judicial system in 2016. Various options of the appeal and cassation appeal of their decisions are considered. Bills and scientific developments on these questions are analyzed.

Key words: appeal of judgments, appeal, cassation, supreme specialized courts, judicial instances.